Оповідання

Поручик Сидоркевич ішов побіч взводу солдатів, подивлявся на двох "вольних", яких оточували багнети рушниць, і неодступно думав одне й те саме: чому той високий так покірно йде? Менший, коли його виводили з тюрми, кусав принаймні руки солдатів, лаявся не гірше самих солдатів, опинався, верещав. Йому мусили зв'язати руки, затулити ганчіркою рота й бити прикладами в спину, щоб ішов.

Сього поручик Сидоркевич розумів і, будучи на його місці, робив би те саме, а то ще й гірше. Але той, другий,— чому він так байдуже корився всьому, що йому казали робити? Адже ж він знає, куди й.ого ведуть; знає ж він, що се остання його ніч, що ніколи вже не буде для його ні сих вулиць, ні неба, ні людей, ні навіть багнетів рушниць.

Він се знає, а йде так само, як і всі, як і він, поручик Сидоркевич, який завтра ходитиме, позіхатиме, гратиме у корнета Сіпайлова в карти. Йому так само й холодно, як і всім, і спотикається так же, як і солдати, що ведуть його.

Вулиця кінчалася, і від неї вилками розбігались дві інші вулиці. Сидоркевич зупинив взвод і почав радитись з фельдфебелем Кирпою куди звернути.

"Вольні" також зупинились. Менший щось, мабуть, зробив недозволене, бо круг його тісніше стулились солдати. Високий же озирався і, очевидно, теж шукав, кудою краще й ближче вийти в поле.

Світло ліхтаря падало на його товсте, заросле колючою щетиною лице, і на тому лиці не було нічого особливого. Хіба що очі були якісь стоячі, застиглі, хоч і рухались.

Такі очі поручик Сидоркевич часто бачив у товаришів офіцерів, які напивалися до безпам'ятства.

Взяли наліво, в темнішу вуличку, й зачвакали по болоті. Вуличка була вузька та висока. Над нею, як волохаті гади, клубами повзли сірі хмари, на яких іноді блідою посмішкою танув світ захованого місяця. Ліхтарів не було,— чи погасили вже, бо було недалеко до світання, чи зовсім тут їх не світили,— і здавалося, що йшли якимсь довгим понурим коридором підземної каторги. Серед тиші заснулих будинків з сліпими вікнами тяжко й погрозливо чвакав взвод солдат. Часами багнети стрічались у тьмі, і тоді слизький дзвякіт порушував одноманітний такт солдатських ніг.

Сидоркевич всю минулу ніч пиячив, не спав, і голова йому була гаряча та хвора.

І через те, мабуть, він ніяк не міг витрусить з неї сеї цікавості до високого. Його непереможно тягнуло дивитись на чорну пляму капелюха, що ледве видно було серед лісу багнетів. Що під тим капелюхом тепер діється? Як він може так іти? Як можна не зробити ні одного руху протесту?! Худоба й та реве, пручається, коли чує, куди її ведуть. Незрозуміле.

Вийшли знов на іншу вулицю. Тут так само було тихо і безлюдне, але світились подекуди ліхтарі, від яких падали на болото й калюжки плями зеленяво-жовтого світу. Фельдфебель щось крикнув з другого кінця, і солдати зачвакали твердіше та ще більше в такт. Вступаючи в смугу ліхтарів, багнети починали грати холодним блиском, і вся маса ставала сірішою.

Високий щоразу підводив голову і тупим, п'яним поглядом дивився на світло, немов не розумів, що воно й для чого тут...

Іноді очі його сковзали по Сидоркевичу і тому робилося від сього якось моторошно й ніяково.

Щоб струснути з себе се почування, поручик одвертав голову, голосно викрикував команду.

Передмістя кінчилось. Ліхтарі знов зникли; замість будинків стали тягнутись пустирі і довгі, безкраї тини, які своєю рівністю й порожнечею прокладали в мозку довгі, гнітючі лінії туги й безнадійності.

І раптом на повороті бризнуло від невеличкого будиночка ярке, червоне світло. Здавалось, на ґанку хтось поклав велику жарину й раздмухував її. Під червоним ліхтарем стояли темні постаті людей, і від них чувся п'яний регіт, крик і жіноче хихикання. На головах і плечах людських фігур хистко дрижало червоне світло.

Коли сіра, чвакаюча маса порівнялась з будиночком, крик і регіт стихли. Люди замовкли й напруженими очима стали проводжати страшну процесію.

Сидоркевич бачив, як високий знов тупо подивився на світло ліхтаря, потім на людей, зупинився на розпущених косах дівчини в зеленому й байдуже знов похилився. Так, наче він ішов не на ту гору, звідки не вертаються, а на прохід в поле. Ніби завтра, чи позавтра, чи коли схоче він може бачити і робити все, що йому захочеться.

Перейшли якийсь місток і вийшли в поле. Праворуч, внизу, важко човгала машина довгого заводу, що світив вікнами, а вліво чорніло весняне, пухке поле.

Всі не могли поміститись на дорозі, і через те солдати йшли ріллею, гублячи такт і спотикаючись, а ті двоє— по самій дорозі. І те, що солдати пішли ріллею, а вони дорогою, приймалось всіма мовчки, як щось натуральне й обов'язкове. Тільки біля меншого йшло двоє солдатів і

часами підпихали його в спину кулаками. З зав'язаним ротом і низько насунутою шапкою він здавався раненим, якому розбито голову.

Високий же йшов трохи окремо. Ступав він твердо й рівно. Коли десь узявся вітер, Сидоркевич бачив, як високий підняв комір пальта і щільніше застібнувся, а стрічаючи калюжі, обережно обминав їх і перескакував, щоб не забруднити ніг.

В полі хмари клубилися вище і стало ясніше, хоч місяця так само не було видно. Вітер був холодний і злий. Він нервово, запихкано накидався на сірих людей і роздратовано свистів між багнетів. Потім, немов сам злякавшись, замовкав і прислухався. Але, бачачи, що йому за те нічого не може бути, знов налітав, задирав поли солдатських шинелів і кидав в лице краплі дощу.

А рілля незримо пашіла свіжим, повним наготовлених сил духом. Чорне лоно побожно готувалось дати нове життя. Хмари любовно клубились над ним.

А між хмарами й лоном землі хутко посувалась сіра маса людей, посувалася серйозно, торжественно, заклопотана чимсь важним і необхідним, більше необхідним, ніж ся рілля, ніж сі хмари, ніж їхнє кохання. Ішли всі мовчки, ішли довго, так що здавалось, що повз завод проходили учора чи позавчора. Спускались в ярки, піднімалися, знов спускались.

Коли прийшли до ліска, де дорога повертала угору, Сидоркевич насторожено озирнувся й закричав:

— Смірно! Сомкнісь!

Солдати хапливо й мовчки збились в тіснішу купу, оточивши дві чорні постаті арештантів.

Кущ,! тріщали під важкими чобітьми, багнети дзвякали, часами хто-небудь понуро лаявся.

Від схованого в хмарах місяця просівався ледве помітний світ і надавав кущам та деревам химерні й несподівані форми. Іноді здавалось, що попереду стоїть купа людей з наготовленими рушницями. Вони стоять ніби непорушне, але зараз же кинуться вперед — і загримлять вистріли.

Через те поручик Сидоркевич майже кожної хвилини покрикував на солдатів і не зводив очей з двох "вольних". Але ті йшли так само, як і в полі,— нижчого підпихало двоє солдат, а вищий ішов сам, похиливши голову й нічим не цікавлячись.

Непомітно небо ставало сіріше й сіріше. Коли вийшли на гору, можна було вже бачить обличчя і пару від дихання спітнілих людей. Обличчя були стомлені і, як здавалося Сидоркевичу, немов розтеряні й винуваті. Особливо було щось в очах, не то злих, не то зляканих. І, головне, ніхто не дивився на "вольних", хіба що скоса кине поглядом і швидко одведе очі вбік.

Коли піднялись на саму гору, по хмарах розлилася легка, ніжна рожева фарба. То десь зійшло сонце. На набухлих, мокрих вітах голих дерев з весняним, особливим писком пурхали якісь птички з довгими хвостами. Сі хвости хилитались то вгору, то вниз, наче птички от-от мали попадать з дерев.

Вітер зробився немов м'якше і ніжніше. Хотілось умитися соковитою росою, яка лежала на торішній жовтій і густій, як гриви буланих коней, траві.

— Смірно! — крикнув Сидоркевич.

Наближалося місце, куди вони йшли.

Високий, чи зачув щось нове в голосі поручика, чи просто знепокоєний криком, підвів голову, зупинився й несподівано голосно й хрипло спитав:

— Ще далеко?

Але йому ніхто не одповів. Єфрейтор Заборний, що йшов поруч з ним, злякано схопив його за руку й потягнув уперед. Але сам не будучи певним, чи так зробив, чи ні, озирнувся з боязким питанням на лиці до офіцера. Сидоркевич, ніби не помітивши озирання єфрейтора, одвернувся. Високий же знов віднісся до всього того байдуже.

Рожева фарба лягала на небо сміліше й густіше. Хмари немов теж скинули з себе нічну сонливість і рухались бадьоро. Земля скрізь була чорна, насичена вільгістю, і тут, так само, як і в полі, липла великими шматками до чобіт, так що приходилось іноді зупинятись і зчищати її з ніг. Високий теж ставав і зчищав. І коли він се робив, солдати старались не дивитись на його й на себе. Вони мовчки стояли й, потупивши очі в землю, терпляче чекали.

Сидоркевичу теж було тяжко дивитись на його, і він в такі мінути виймав цигарку й старанно закурював її.

Серед рідких дерев і кущів заясніла попереду лощина. Там видно було людей і прив'язаних до дерев коней. Недалеко стояв чийсь екіпаж.

Солдати без команди ще більш підрівнялись, "сомкнулись" і скоса поглядали на офіцера, ловлячи очима кожний його рух. Так добрі коні водять вухами в бік строгого кучера, хапаючи найменший згук від його.

Фельдфебель Кирпа дрібненьким підтюпцем підбіг до Сидоркевича і щось запитливо прошепотів до його. Солдати всі скосили на їх очі.

Тільки "вольні" нічого не помічали і йшли з похиленими головами. Очутились вони лиш тоді, як зачулась команда "стой!". Високий раптово підвів голову. Просто перед ним на фоні рожевого неба на другому боці лощини чіткими й чорними лініями вирізувалась шибениця, похожа на букву Т. А кроків на п'ять від неї стояла купка людей воєнних і штатських, між якими кидалась в очі ряса священика.

Менший вмить глухо замичав і забився в руках солдатів. Солдати зблідли, але держали його міцно й стривоженими, напруженими очима подивлялись на поручика.

Приказ був вести перше нижчого. Сидоркевич хитнув фельдфебелю, і той чудним голосом, якого ніколи Сидоркевич не чув у його, звелів солдатам вести зв'язаного "вольного".

Він не хотів іти, сей "вольний". Тоді його взяли на руки і понесли, стараючись не дати йому бити ногами по головах.

Сидоркевич одвернувся. Він два рази був уже на вішанню, але не міг призвичаїтись. Йому ставало млосно, коліна підгинались, і він міг би впасти, якби не одвертався.

Роблячи вигляд, що він слідкує за другим арештантом, офіцер повернувся спиною до шибениці. Деякі з солдатів дивились у землю і стояли так непорушне, що, якби їм поставили на голови посуд з водою, вони б її не схлюпнули. Але декотрі дивились в той бік, куди понесли меншого. І по лицях сих солдатів, як в дзеркалі, Сидоркевич міг бачити, що там робилося.

Він перевів очі на високого. Сей стояв з похиленою головою. Капелюх його був пом'ятий і в грязюці, очевидно, по дорозі упав десь з голови. Комір пальта в'яло облягав сірі неголені щоки. Між щетиною виднілись маленькі прищики на щоках. Губи часом ворушились, неначе він жував щось. Іноді він якось судорожно підводив голову, хутко, на

один мент, як діти в темну хату, зиркав у бік шибениці і знов похнюплювався ще нижче. Значить, знав він, що діється з товаришем, що має діятися з ним?

Солдати, що дивилися, вмить якось вирівнялись. В очах їх Сидоркевич побачив той жах і млосність, що була у його перший раз. У єфрейтора Заборного одвисла нижня губа і ніс став такий білий, що Сидоркевичу стало страшно. Раптом Заборний хитнувся і, пустивши з рук рушницю, криво упав на землю. До нього підбігли товариші і одтягли його вбік, злякано поглядаючи на начальника.

Високий тупим, затуманеним поглядом подивився на Заборного, на солдатів і зупинився на Сидоркевичі. І йому яскраво кинулась в очі мертвенність його лиця. Се не було лице живої людини. Очі не були живими очима, вони нічого не бачили, вони помирали вже по дорозі, може, вже в тюрмі почали мерти.

Високий помалу повернув голову туди, куди так витягнуто, з блідими лицями, нестримно дивились солдати.

І Сидоркевич побачив, що мертві очі немов наткнулись на вогонь. Вони поширились, страшно блиснули, голова шарпнулась назад, ніби хто штовхнув її долонею в лоб.

Офіцер інстинктивно вхопився рукою за кобур револьвера.

Але високий тільки ступив один крок назад, потім вперед, повів навкруги напівбезумними очима і несподівано широко позіхнув. Плечі його струснулись від дрожі — холоду чи чого іншого. І він знов стомлено похнюпився.

Він стояв тепер попереду всіх з похиленою головою й покірно чекав своєї черги.

Сидоркевич одважився й озирнувся. На шибениці висіло коротке тіло "вольного". Рот був так само зав'язаний. На одній нозі чомусь не було черевика, і біла, непорушне висяча шкарпетка над землею робила морозяче вражіння. Коло його ніг щось хутко перебирав руками чоловік у червоній сорочці. Що він робив, Сидоркевич не встиг розібрати. Недалеко од чоловіка стояла купка з прокурора, жандармського полковника і священика. Сей стояв спиною і похожий був на стару даму в чорному пеньюарі.

Сидоркевич почув, як йому стало душно і холодний піт тяжко виступив під козирком картуза. Він поспішно одвернувся до високого.

І раптом його вразила якась ніби зміна в лиці арештанта. Сірі товсті щоки стали немов твердішими, губи розкрилися, очі дивились з новим, незрозумілим Сидоркевичу неспокійним виразом. Вони напрямлені були кудись у бік шибениці, але не на саму її, видно се було. Офіцер повернувся в ту сторону. І перед ним розгорнулася картина, яку він досі не помічав. Геть-геть на обрію, внизу, за сією горою червоним полум'ям горіло небо. Далекий ліс вирисовувався чорною щетиною. З боку щетини упирався в сиву пухку хмару невеликий хрест якоїсь сільської церкви. Він був похожий на хрестики, що носять на шиї. Між горою й хрестиком чорними, блідо-зеленими, жовтими рівнокутними смугами тягнулись поля. їх косо перерізувала стьожка річки, такої ж рожевої, як і небо. Віяло безмежним простором, широкою, буйною волею.

В сей мент хмари розірвались над обрієм і крізь них глянула така ніжна і чиста блакить неба, що Сидоркевичу тепло сколихнулись груди. Кінці хмар, як розігріте до білого залізо, заіскрилися світом сонця. Зараз воно випливе. Офіцер мимохіть прижмурився й одвернувся.

Але не встиг він повернути голову, як верхи дерев зразу облив широкий, сліплячий промінь сонця. Багнети солдатів болюче й радісно заблищали. Обличчя стали живими, рожевими, в очах засвітились іскри. Сидоркевич хутко глянув на високого.

Глянув і на мент аж завмер від того вибуху почувань, який викликало в йому лице "вольного". І дивування, й несвідома тривога, і ніби задоволення від чогось довгожданого, і чекання чогось страшного, неминучого.

Як потім розказував він, се лице робило вражіння людини, яка раптом збудилась, скочила на ноги й прийшла до себе. Збудилась, і з очей дивом якимсь зникло тупе, сонне безуміє, все лице немов зразу схудло, тіло витягнулось, налилось неспокійним рухом.

Те, іцо сталося зараз же після сього, взяло не більш мінут чотирьох, але Сидоркевичу вони здались годинами.

"Вольний" вмить прудко перебіг очима навкруги. Увага всіх була коло шибениці. Солдати стояли трохи позаду.

Погляд арештанта зустрівся з враженими очима офіцера. Сидоркевич казав, що в тому погляді, раніше такому невидющому, байдужому, вмить вибухла така ненависть з відблиском якоїсь судорожної хитрості, що Сидоркевич цілком інстинктивно вхопився за револьвер. Але тільки він се зробив, як сталось те, що з несвідомою тривогою зразу ж учув офіцер, лиш глянувши на арештанта. Хто зна, може б, воно й не сталось, якби він не взявсь за револьвера. Рух же той наче штовхнув у спину високого. Він враз зірвався з місця, похилив, як бик, голову і з такою силою побіг, що капелюх його зразу злетів з голови й упав під ноги офіцерові. Якийсь мент було тихо, неначе все завмерло на зорі від сеї несподіванки, але зараз же зо всіх боків почувся тривожний крик, клацання курків, топіт ніг І в ту саму мить Сидоркевича схопило й шарпнуло вперед незрозуміле, люте чуття злоби й бажання піймать. Ноги самі собою зірвались і понесли за скажено миготячими ногами й схиленим вперед тілом "вольного".

Як Сидоркевич перший раз вистрілив, того він не пам'ятав. Але пам'ятав, як "високий" раптом набігу хитнувся в один бік, потім знов у другий і став бігти, якось чудно заковирюючи ногою.

Сидоркевич спіткнувся, але не встав, а з землі вистрілив удруге. "Вольний" не змінив бігу. Не попав. Ззаду чувся крик і топіт ніг, попереду офіцера вискочив фельдфебель Кирпа, зупинився, прицілився і вистрілив з рушниці.

Втікач упав головою вниз. Але зараз же знов підвівся й побіг просто на кущі, які стояли перед ним. Біг він, як п'яний, і, очевидно, нічого вже не бачив, бо, наткнувшись навіть, замість того щоб узяти трохи вправо, де вільно було, кинувся вліво, на інші кущі. Тут його й настигли вистріли. Він знов упав, але все-таки не лежав і поповз по землі кудись під віти, як смертельно ранений звір. Сидоркевич, біжучи, бачив задки його скривлених черевиків і червоний кривавий слід по жовтій торішній траві.

За кущами втікач, хитаючись і безладно простягаючи руки, немов шукаючи підпори, знов устав. В сей мент сонце вдарило йому, мабуть, в лице і осліпило, бо він захитався, щось хрипло крикнув і упав лицем униз.

Коли солдати підбігли й перевернули його лицем догори, на товстих щоках вже лежала мертва блідість, під оком червоніла кривава пляма, яку він, мабуть, зробив, мацнувши раненою рукою, а в очах застиг вираз страшного напруження й прагнення вперед, туди, де сходило сяюче і цілуюче солдатські рушниці сонце.